

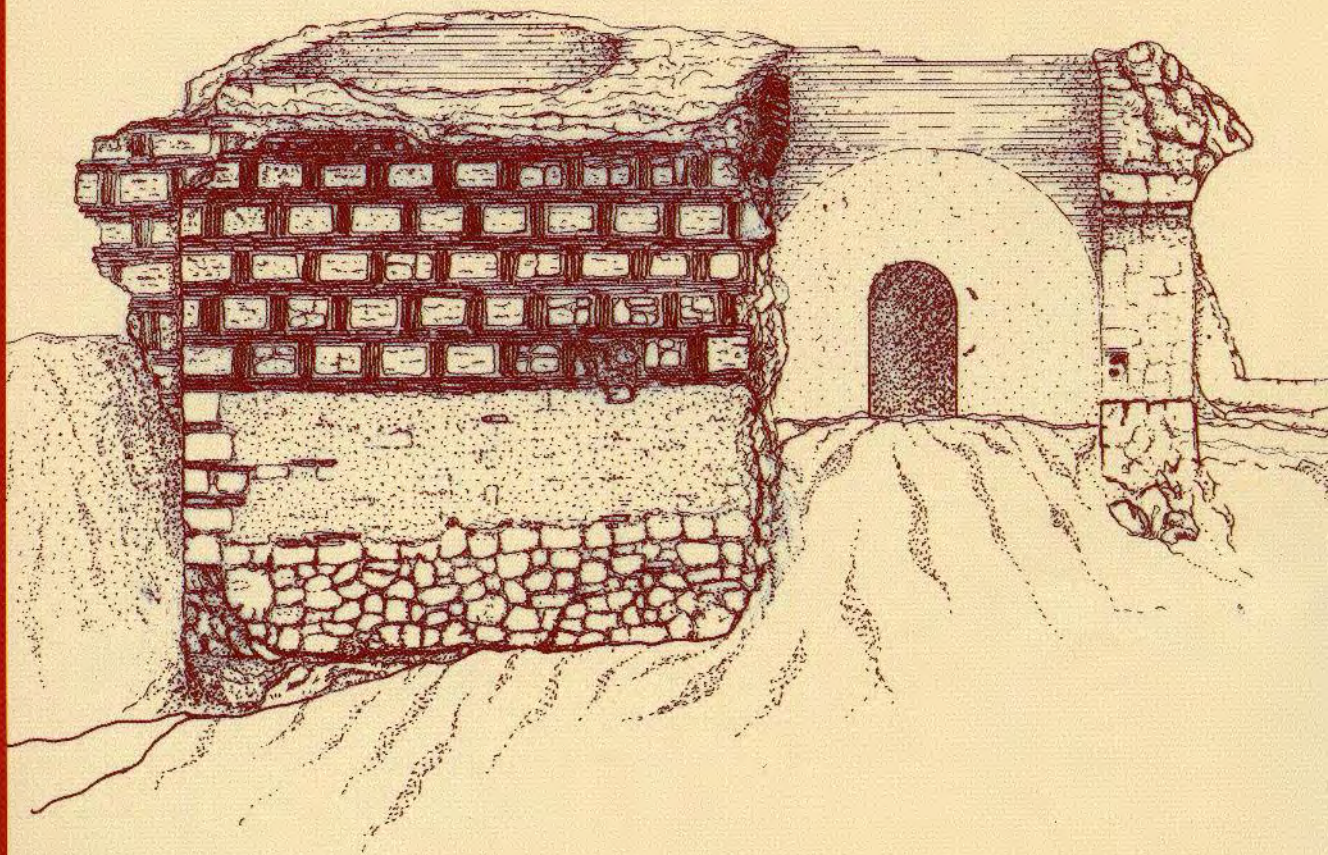

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΜΕΛΙΝΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
& ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Μια μέρα στο λουτρό της Παραμυθιάς

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
8^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Μια μέρα στο λουτρό της Παραμυθιάς

Τα έντυπα αυτά έχουν σκοπό να βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό στην προσέγγιση και την παρουσίαση του βυζαντινού λουτρού της Παραμυθιάς. Επαφίεται στον κάθε εκπαιδευτικό και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σύσταση και τα ενδιαφέροντα της μαθητικής ομάδας, το ποιο τμήμα τους και με ποιο τρόπο θα χρησιμοποιηθούν οι πληροφορίες που παρέχονται εδώ.

Η επιλογή του θέματος έγινε, επειδή το μνημείο αποτελεί μοναδικό δείγμα λουτρού της συγκεκριμένης περιόδου στην Ήπειρο και επειδή παραμένει άγνωστό στο ευρύ κοινό. Παράλληλα, το λουτρό αποτελεί αφορμή για την παρουσίαση μιας πτυχής του καθημερινού βίου των Βυζαντινών, ο οποίος είναι η λιγότερο προβεβλημένη μορφή του βυζαντινού πολιτισμού.

Βιβλιογραφία

Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τόμος Δ', Αθήναι 1948

Α. Ορλάνδος, *Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1958

Χ. Μπούρας, "Ένα Βυζαντινό Λουτρό στη Λακεδαιμονία", *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 121(1982), σ. 99 κ.ε.

D. Triantaphyllopylos, "Η Μεσαιωνική Φωτική και η Θέση της στην Παλαιά Ήπειρο", *Actes du Xe congrès international d'archeologie chrétienne*, Thessalonique, 1984, τ. II, σ. 578

Ν. Βασιλικού, "Οδοιπορικό στα Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Θεσπρωτίας", *Οι Φίλοι του Βυζαντινού Μουσείου Ιωαννίνων, Διαλέξεις I*, Ιωάννινα 2000, σ. 127 κ.ε.

ISBN 960-8063-68-X

© 2001 ΥΠ.Ε.Π.Θ - ΥΠ.Π.Ο (Πρόγραμμα Μελίνα)
8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Ιωάννινα
Βασιλικού Νίκη - Καραμπερίδη Αργυρώ

Κείμενα: Νίκη Βασιλικού, Αργυρώ Καραμπερίδη.

Προέλευση σχεδίων:

Αρχείο 8¹⁵ Ε.Β.Α.

“Epirus”, *Reallexicon zur Byzantinischen Kunst*, Band II, Stuttgart 1971

Η “άγνωστη πόλη”, Διαμορφώσεις 10 Αρχαιολογικών Χώρων στη Θεσσαλονίκη, Αθήνα 1997

Προέλευση φωτογραφιών:

Αρχείο 8¹⁵ Ε.Β.Α

Θεσπρωτία, η Πρώτη Ελλάδα, Εκδ. ΚΑΛΑΜΑΣ 1998

Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια, Θεσσαλονίκη 1997

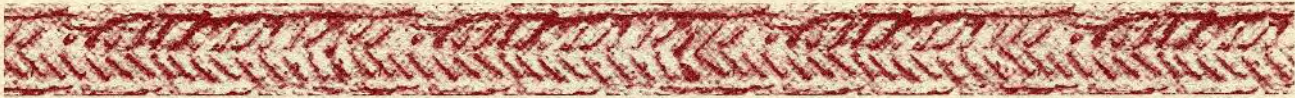
Α. Ορλάνδος, *Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1958

Περί Υδάτων, Το Νερό στο Βυζάντιο, ΥΠ.ΠΟ/ΔΒΜΜ, Αθήνα 2000

Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Τέχνη, Κατάλογος έκθεσης, Αθήνα 1986

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Αλέξανδρος Αναγνωστόπουλος.

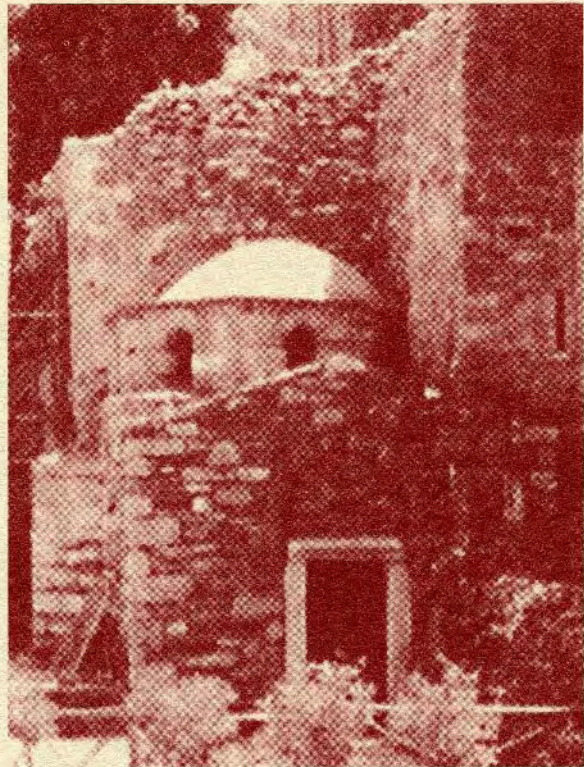
Διαχωρισμοί-Εκτύπωση: Γραφικές Τέχνες, Μανόλης Βασαγιάννης.

ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΛΟΥΤΡΑ

Τα λουτρά και η χρήση τους κατά τους βυζαντινούς χρόνους, όπως τεκμηριώνεται από τις ιστορικές μαρτυρίες και από τα αρχαιολογικά ευρήματα, κατείχαν σημαντική θέση στην κοινωνική και θρησκευτική ζωή του πληθυσμού. Αποτελούσαν τη συνέχεια των ρωμαϊκών βαλανείων (λουτρών), με τα οποία είχαν κοινά χαρακτηριστικά. Η διάδοση όμως και η επικράτηση του χριστιανισμού, με τις νέες αντιλήψεις και ηθικές αξίες, σταδιακά, διαφοροποιεί τα ρωμαϊκά βαλανεία από τα βυζαντινά λουτρά .

Τα βυζαντινά λουτρά διακρίνονταν σε δημόσια, ιδιωτικά και μοναστηριακά. Τα δημόσια λουτρά κτίζονταν σε κεντρικά σημεία των πόλεων και αποτελούσαν χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολιτισμού και της ευδαιμονίας τους. Κτίζονταν από το κράτος ή με τη χορηγία πλούσιων πολιτών και ήταν για κοινή χρήση. Τα ιδιωτικά κτίζονταν στα σπίτια και στις επαύλεις των ευπόρων, σύμφωνα με κανονισμούς που προέβλεπαν σχετικοί νόμοι. Τα μοναστηριακά βρισκονταν κοντά σε εκκλησιαστικά κέντρα,

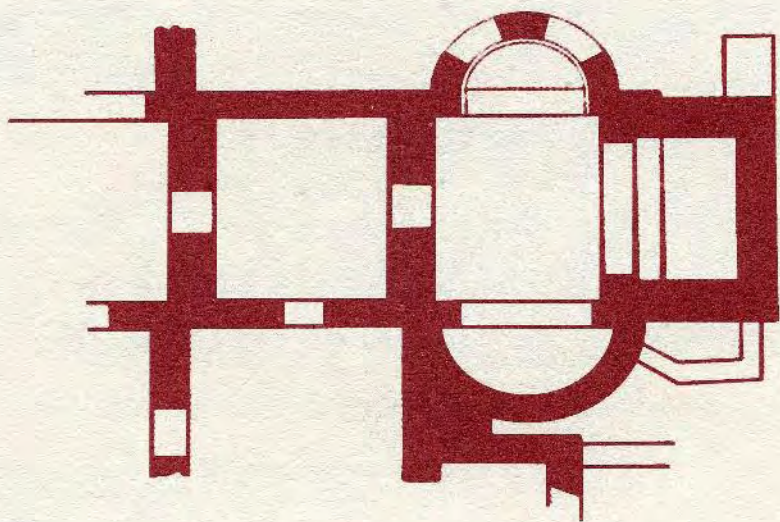

Το λουτρό της μονής Καισαριανής στην Αθήνα.

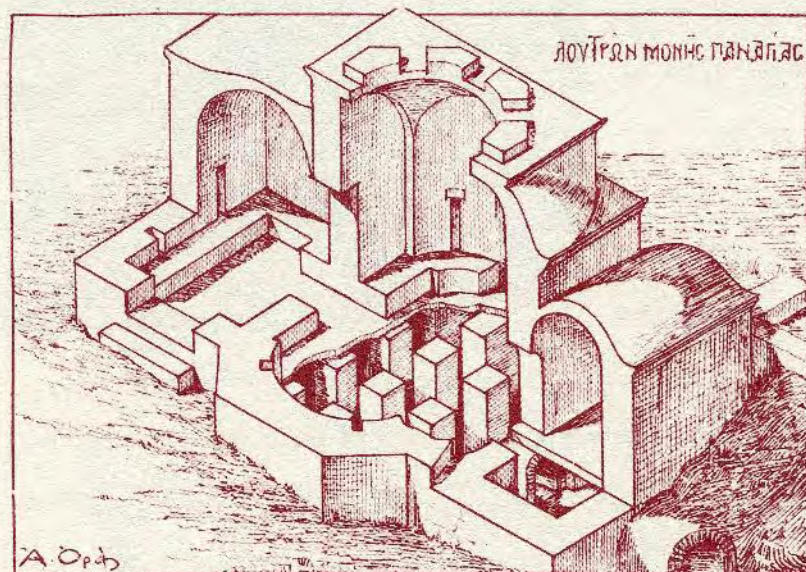
ναούς ή μονές, και ήταν απαραίτητα για τη λούση των κληρικών και των μοναχών, καθώς και ορισμένων πολιτών. Οι άντρες και οι γυναίκες λούζονταν χωριστά, είτε σε διαφορετικό τμήμα του κτηρίου των λουτρών είτε σε διαφορετικές ώρες.

Εκτός από τον όρο "λουτρόν", οι βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν και διάφορες άλλες ονομασίες, όπως λούσμα, βαλανείον, θερμά, θέρμαι. Πολλές φορές τα κτήρια των λουτρών έφεραν το όνομα του ιδρυτή ή του ανακαινιστή τους ή του χώρου, στον οποίο είχαν κτισθεί.

Τα κτήρια των βυζαντινών λουτρών διατήρησαν την τριμερή διάταξη των ρωμαϊκών βαλανείων (frigidarium - ψυχρό, tepidarium - χλιαρό, caldarium- θερμό). Οι τρεις κύριοι χώροι, τους οποίους πλαισίωναν και άλλοι βοηθητικοί, ονομάζονταν οίκοι. Στο μέσο οίκο, γνωστό ως "χλιαροψύχριον" ή "χλιαρόν", γινόταν η επάλειψη με έλαια, κρασί και διάφορες άλλες αρωματικές ουσίες, καθώς και η περίχυση με χλιαρό νερό. Το κυρίως λουτρό, κατά τους βυζαντινούς χρόνους, γινόταν στον τρίτο οίκο του κτηρίου, στο "θερμόν". Εκεί, μετά την εφίδρωση και την επίτριψη με το "τρίπτρον", ακολουθούσε η είσοδος του λουόμενου στην "εμβατήν" (είδος λουτήρα). Η διαδικασία του λουτρού τελείωνε με το ξεπλυμα με κρύο νερό, το σκούπισμα, την επάλειψη με μύρα. Ο επισκέπτης, μετά την ολοκλήρωση του λουτρού, επέστρεφε στα αποδυτήρια, χώρο εισόδου στο κτήριο, όπου ξεκουραζόταν, συζητούσε, έτρωγε και έπινε διάφορα ποτά.

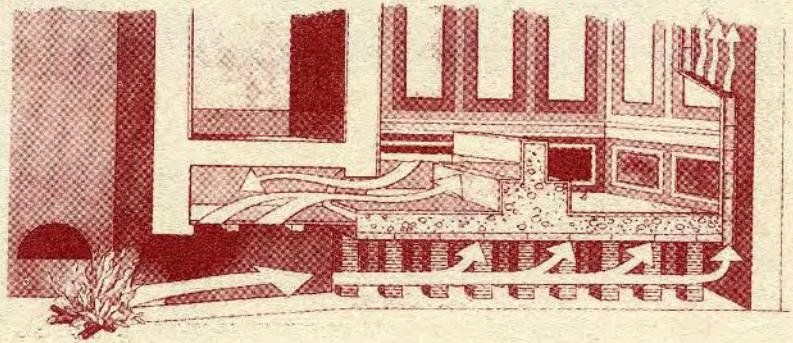
Κάτοψη του ρωμαϊκού λουτρού της Ολυμπίας.

Αναπαράσταση του λουτρού της μονής Ζωοδόχου Πηγής στον Κιθαιρώνα.

Οι κυρίως χώροι του λουτρού ήταν θερμαινόμενοι. Η θέρμανσή τους επιτυγχανόταν από το θερμό νερό, που διοχετευόταν σε πήλινους σωλήνες στους τοίχους του κτηρίου και από τον θερμό αέρα που κυκλοφορούσε στα υπόκαυστα. Τα υπόκαυστα ήταν ο χώρος που βρισκόταν κάτω από το δάπεδο, το οποίο στηριζόταν σε στυλίσκους και συνδεόταν με κτιστούς αγωγούς με το χώρο της εστίας. Από την εστία, η οποία βρισκόταν εξωτερικά του κτηρίου, θερμαινόταν ο αέρας και το νερό, με την καύση ξύλων ή κάρβουνων. Από

τους χώρους των υποκαύστων και μέσα στους τοίχους του λουτρού ανοιγόταν ειδικοί αγωγοί, που χρησίμευαν για τον εξαερισμό των υποκαύστων και τη θέρμανση των χώρων. Για τις ανάγκες και τη λειτουργία του λουτρού υπήρχαν δεξαμενές αποθή-

Τα υπόκανστα και ο τρόπος θέρμανσης του λουτρού.

κευσης νερού και σύστημα τροφοδότησης και αποχέτευσης, με τον χώρο της εστίας. Από την εστία, η οποία βρισκόταν εξωτερικά του κτηρίου, θερμαινόταν ο αέρας και το νερό, με την καύση ξύλων ή κάρβουνων. Για τις ανάγκες και τη λειτουργία του λουτρού υπήρχαν δεξαμενές αποθήκευσης νερού και σύστημα τροφοδότησης και αποχέτευσης.

Ο φωτισμός των λουτρών ήταν συνήθως ήπιος και γινόταν από φωτιστικές θυρίδες που υπήρχαν στο κτήριο και, κατά τις νυχτερινές ώρες, από λυχνάρια.

Για τη λειτουργία των λουτρών υπήρχε η αναγκαιότητα του υπευθύνου και της απασχόλησης διαφόρων υπαλλήλων. Υπεύθυνος του λουτρού ήταν ο βαλανεύς ή βαλανευτής για τα αντρικά λουτρά και η βαλανεύτρια για τα γυναικεία. Το κατώτερο προσωπικό του λουτρού προερχόταν από τις χαμηλές κοινωνικές τάξεις. Ο εγκαύστης ή καμινάρης (υ-

πεύθυνος για την εστία), ο καψάριος (φύλακας των προσωπικών ειδών), ο λουτράρης ή λούστης, ήταν κάποιοι από τους υπαλλήλους.

Γυάλινα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά αγγεία για έλαια, αρώματα κλπ.

Απαραίτητα για το λουτρό ήταν και τα λουτρικά δηλαδή τα ανάλογα σκεύη, προσόψια, ρούχα και υφάσματα. Τα λουτρικά πολλές φορές αναφέρονταν και στα προικοσύμφωνα.

Τα βυζαντινά λουτρά λειτουργούσαν όλες τις ημέρες και πολλές φορές μέχρι τις βραδινές ώρες, εκτός ειδικών περιπτώσεων. Η εί-

σοδος γινόταν με την καταβολή αμοιβής, εκτός από τις φορές που ήταν δωρεάν.

Το λουτρό κατείχε σημαντική θέση στη ζωή της βυζαντινής πόλης. Εκτός από χώρος καθαριότητας ήταν τόπος συγκέντρωσης και διασκέδασης των

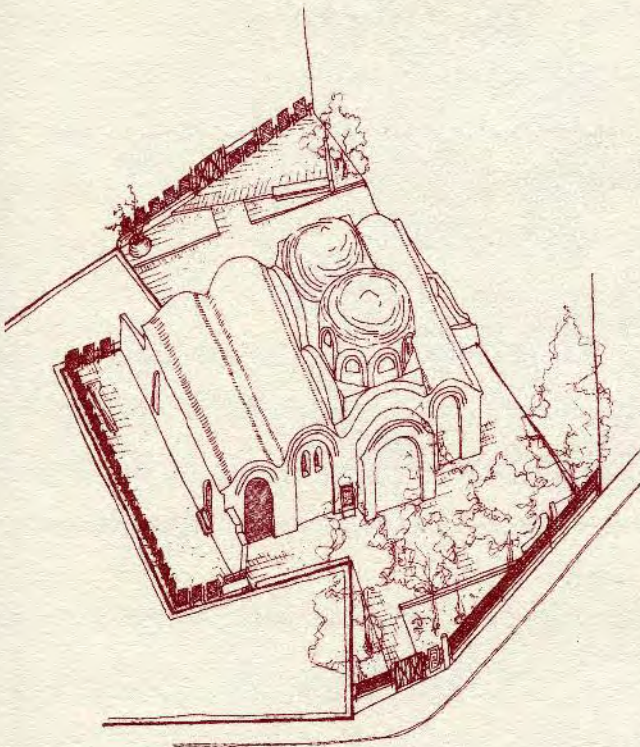
Ο χώρος του λουτρού. Από βυζαντινό χειρόγραφο.

πολιτών. Σημαντικά κοινωνικά θέματα και συναλλαγές αποτελούσαν αντικείμενα των ενδιαφερόντων των παρευρισκομένων. Πολλές φορές δινόταν η ευκαιρία στους πιο εύπορους πολίτες να επιδείξουν τον πλούτο τους. Πλούσια edésματα και ποτά ετοιμάζονταν και μεταφέρονταν από τους επισκέπτες για κατανάλωση στους χώρους του λουτρού. Πολλές φορές το φαγοπότι κατέληγε σε τραγούδια και χορούς.

Εκτός από το λουτρό της Παραμυθιάς, στον ελλαδικό χώρο έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί μέχρι σήμερα αρκετά κτήρια λουτρών της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής εποχής, που ο αριθμός τους, με τις ανασκαφικές έρευνες, αυξάνεται συνεχώς.

Σημαντικότερα από αυτά είναι της Θεσσαλονίκης (τέλη 13ου - αρχές 14ου αι.), της μονής Καισαριανής στην Αθήνα (10ος -12ος αι.), της μονής Ζωοδόχου Πηγής στο Κιθαιρώνα (10ος -12ος αι.), της Σπάρτης (12ος - 13ος αι.).

Ως χαμάμ, η μορφή, ο τρόπος λειτουργίας αλλά και η κοινωνική σημασία των λουτρών διατηρείται, με μικρές παραλλαγές, σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας και μέχρι τα μέσα του 20ου αι.

Το λουτρό της Θεσσαλονίκης.

ΤΟ ΛΟΥΤΡΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ

Το λουτρό βρίσκεται μέσα στην πόλη της Παραμυθιάς, κοντά στην εκκλησία της Παναγίας, η οποία κατά τη βυζαντινή εποχή ήταν καθολικό (ναός) μονής. Η γειτνίαση αυτή οδήγησε ορισμένους μελετητές να θεωρήσουν ότι πρόκειται για το λουτρό του μοναστηριού.

Βορειοανατολική όψη του λουτρού.

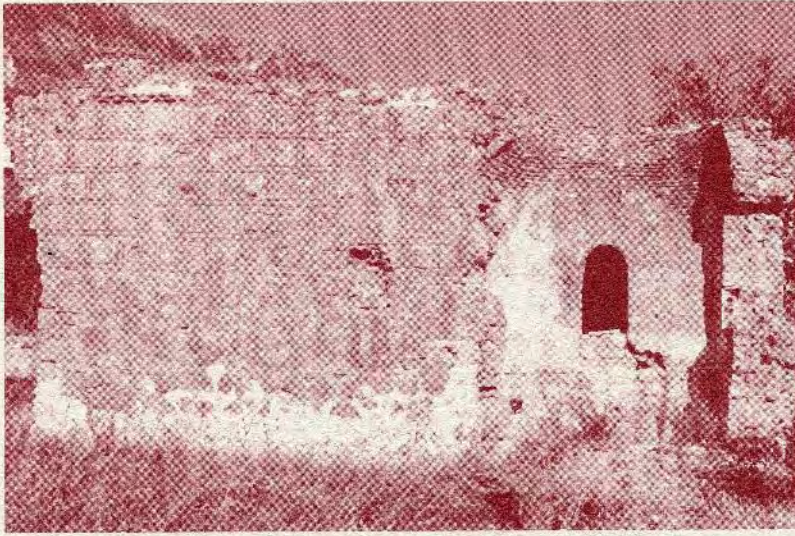
Το λουτρό αποτελείται από τρεις κύριους χώρους, τρεις βοηθητικούς και τη δεξαμενή.

Στη βόρεια πλευρά βρισκόταν το **αποδυτήριο**. Πρόκειται για τετράγωνη αίθουσα, που στεγαζόταν με μεγάλο θόλο. Στο κέντρο του χώρου αυτού, σώζεται τμήμα εξάπλευρου περιρραντηρίου (συντριβανιού), που εξωτερικά ήταν επενδεδυμένο με μαρμάρινες πλάκες. Η τροφοδότησή του με νερό επιτυγχανόταν με πήλινο αγωγό, ο οποίος διακρίνεται στο δάπεδο, μαζί με την οπή για την απορροή. Περιμετρικά, στη βάση των τοίχων της αίθουσας, σώζονται τα λείψανα των κτιστών εδράνων, στα οποία ανοίγονται μικρές εσοχές (ντουλάπια).

Το αποδυτήριο.

Τοξωτό άνοιγμα οδηγούσε από το αποδυτήριο στο "χλιαροψύχριον", το χλιαρό χώρο του λουτρού. Μικρό θολωτό δωμάτιο αποτελούσε τον προθάλαμο του χώρου αυτού.

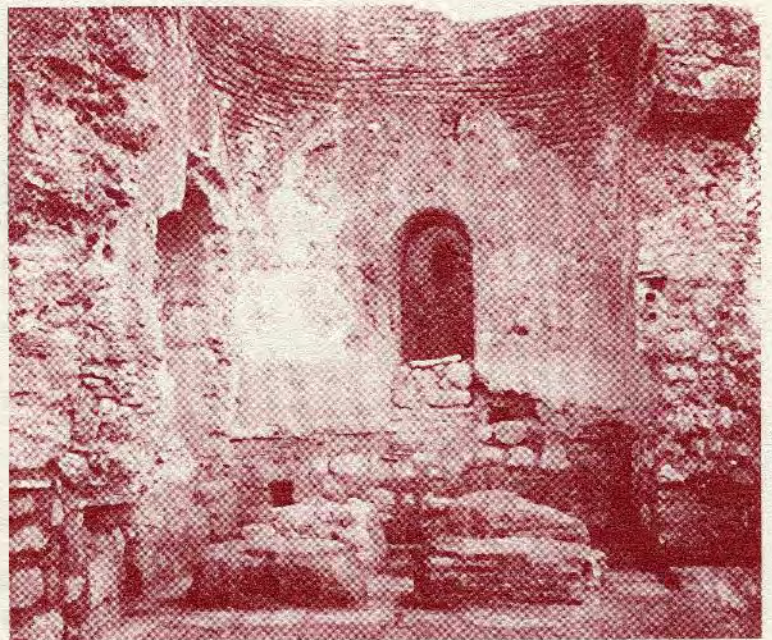

Δυτική όψη του λουτρού.

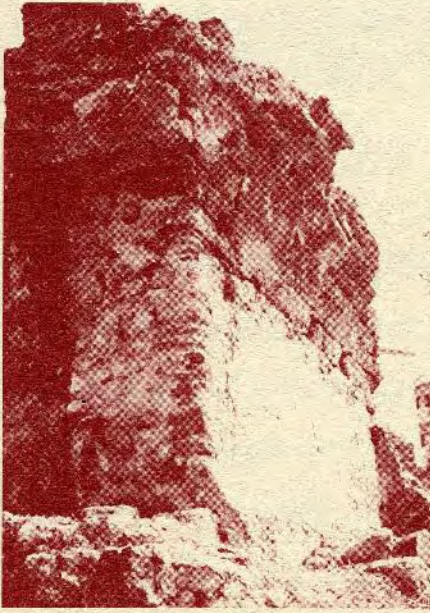
Κάτω από το δάπεδό του, το οποίο διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα, υπάρχει κτιστός αγωγός διόδου θερμού αέρα. Μετά τον προθάλαμο, βρίσκεται ο κυρίως χλιαρός χώρος του λουτρού, τετράγωνο θολωτό διαμέρισμα, χωρίς παράθυρα. Ο ήπιος φωτισμός της αίθουσας γινόταν από ανοίγματα στο θόλο.

Το δάπεδό της στηριζόταν σε ορθογώνιους κτιστούς πεσσούς, που διαμόρφωναν το χώρο των υποκαύστων. Από τα λείψανα μαρμάρινων πλακών που διακρίνονται περιμετρικά των τοίχων, μπορούμε να υποθέσουμε την ύπαρξη κτιστών πάγκων ή τη διαμόρφωση του δαπέδου σε δύο επίπεδα.

Νότια του "χλιαρού", βρίσκεται το "θερμόν", το κυρίως τμήμα του λουτρού. Οι δύο χώροι του είχαν υπόκαυστα ίδιας μορφής και κατασκευής με αυτά του χλιαρού, ήταν επίσης σκοτεινοί και στεγαζόταν με θόλους. Από αυτούς, ο μικρότερος χώρος στα νοτιοανατολικά, πιθανόν αποτελούσε ιδιαίτερο διαμέρισμα, για ατομική χρήση. Οι αίθουσες επικοινωνούσαν μεταξύ τους με τοξωτά ανοίγματα.

Το "θερμόν".

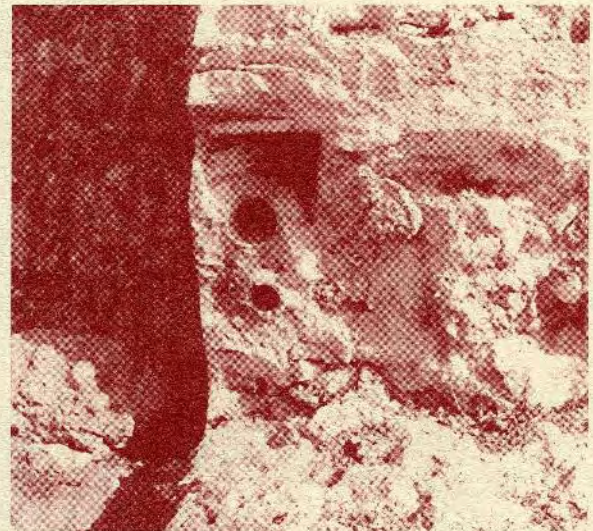
Η δεξαμενή.

Εξωτερικά και σε επαφή με τους δύο χώρους του θερμού βρίσκονται υπολείμματα θολωτής δεξαμενής και κάτω από αυτή, η **εστία** θέρμανσης του λουτρού. Από την εστία ξεκινούν κτιστοί αγωγοί διόδου του θερμού αέρα προς το χώρο των υποκαύστων. Ο τοίχος ανάμεσα στο κύριο τμήμα του θερμού και τη δεξαμενή δεν σώζεται σε αρκετό ύψος, είναι ωστόσο πιθανόν στο σημείο αυτό να υπήρχε άνοιγμα, που εξασφάλιζε την άμεση πρόσβαση από το θερμό στη δεξαμενή. Αντίθετα, δεν υπήρχε άμεση πρόσβαση στη δεξαμενή από το ιδιαίτερο χώρο του θερ-

μού. Εκεί είναι πιθανόν να υπήρχε μικρή κρήνη.

Στο ανατολικό τμήμα του λουτρού, ανάμεσα στο "θερμό" και το "χλιαρό" υπάρχει μικρός βοηθητικός καμαροσκεπαστος χώρος, που οδηγεί σε μια δεύτερη δεξαμενή, στο εξωτερικό του κτηρίου. Πιθανόν ο χώρος αυτό χρησίμευε, σε κάποια εποχή της λειτουργίας του κτηρίου, για το τελικό στάδιο της διαδικασίας του λουτρού, την περίχυση με ψυχρό νερό. Από εδώ, ο λουόμενος περνούσε ξανά στο χλιαρό χώρο και κατέληγε στο αποδυτήριο.

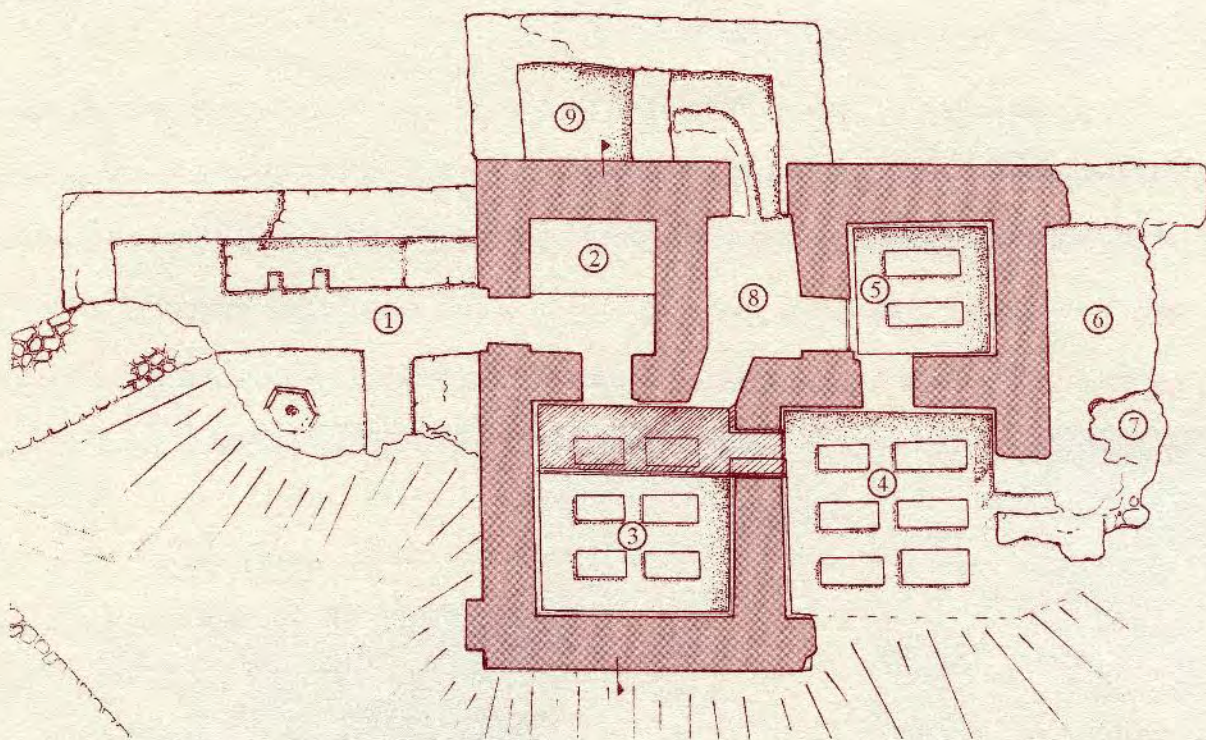
Τις τοιχοποιίες του "χλιαρού" και του "θερμού" διαπερνούν σε διάφορα σημεία αγωγοί εξαερισμού των υποκαύστων καθώς και πλήλνοι αγωγοί μεταφοράς νερού. Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας, εξωτερικά του μνημείου, αποκαλύφθηκαν αγωγοί υδροδότησης και αποχέτευσης, απαραίτητοι για τη λειτουργία της λουτρικής εγκατάστασης, τα ο-

Αγωγοί μεταφοράς νερού στην τοιχοποιία.

ποία δεν είναι σήμερα ορατά, αλλά διατηρούνται σε κατάχωση.

Το λουτρό έχει χρονολογηθεί από ορισμένους μελετητές στη μεσοβυζαντινή περίοδο (10ος-12ος αι.). Ωστόσο, νεώτερες έρευνες κάνουν πιθανή τη χρονολόγησή του στο τέλος της βυζαντινής ή στις αρχές της οθωμανικής περιόδου (15ος αι.). Το λουτρό ήταν σε συνεχή λειτουργία στους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, κατά τη διάρκεια των οποίων πρέπει να έγιναν και αρκετές μετασκευές στο κτήριο. Στις αρχές του 19ου αι., ο Άγγλος περιηγητής W. M. Leake, κατά την επίσκεψή του στην Παραμυθιά, βρήκε το λουτρό εγκαταλελειμμένο.

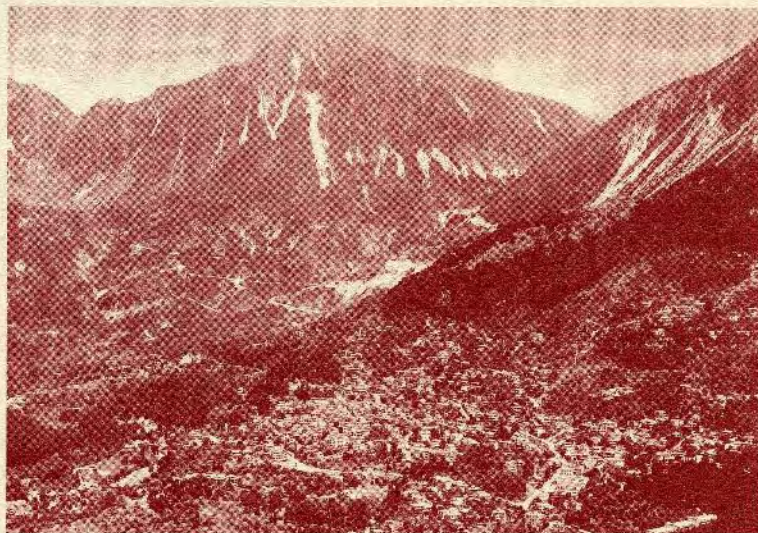
Κάτοψη του λουτρού.

1. Αποδυτήριο	6. Δεξαμενή
2. Προθάλαμος του χλιαρού χώρου	7. Εστία
3. Χλιαρό	8. Βοηθητικός χώρος
4. Θερμό	9. Δεύτερη δεξαμενή
5. Ιδιαίτερο διαμέρισμα θερμού	

Η ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ

Α) Η πόλη της Παραμυθιάς - "Άγιος Δονάτος"

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, η περιοχή της Παραμυθιάς πληρούσε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μικρών ή μεγαλύτερων οικισμών. Οι αρχαιολογικές θέσεις που έχουν εντοπιστεί στην ευρύτερη περιοχή, πιστοποιούν τη συνεχή κατοίκηση του χώρου από την προϊστορική εποχή. Στη φυσικά οχυρή θέση του κάστρου της πόλης, στις πλαγιές του όρους Κορίλα (Γκορίλα), απ' όπου ελέγχονται οι φυσικές διαβάσεις της περιοχής, σώζονται λείψανα ελληνιστικής (4ος - 2ος αι. π.Χ.) οχύρωσης.

Γενική άποψη της πόλης της Παραμυθιάς.

Σε μικρή απόσταση, βορειοδυτικά της Παραμυθιάς, έχουν εντοπιστεί τα ερείπια της Φωτικής, που ιδρύθηκε από τους Ρωμαίους, μετά το 167 π.Χ. και άκμασε κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο (4ος - 6ος αι. μ.Χ.). Σύμφωνα με τον ιστορικό Προκόπιο, ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός (527-565 μ.Χ.) ανανέωσε την πόλη της Φωτικής και έχτισε ένα

οχυρό με την ονομασία Άγιος Δονάτος. Με το ίδιο όνομα ήταν γνωστό το κάστρο της Παραμυθιάς από τη βυζαντινή εποχή, χωρίς ωστόσο να έχει μέχρι σήμερα τεκμηριωθεί η ταύτιση των δύο οχυρών. Μετά το 10 αι., η πόλη της Φωτικής παρακμάζει και πιθανολογείται η δημιουργία οικισμού στη θέση της σημερινής Παραμυθιάς και του κάστρου της. Στο χώρο που καταλάμβανε η Φωτική, έχουν εντοπιστεί και ανασκαφεί εν μέρει τα ερείπια χριστιανικών ναών και άλλων κτηρίων.

Κιονόκρανο από τη Φωτική
(Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων).

Κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή (13ος- 15ος αι.) παραδίδονται ελάχιστες ιστορικές μαρτυρίες για το κάστρο του Αγίου Δονάτου και τον οικισμό, ο οποίος αναφέρεται και ως Παραμυθιά. Μετά τα 1430, η πόλη της Παραμυθιάς υποτάσσεται στους Οθωμανούς. Στα επίσημα έγγραφα, η πόλη και το οχυρό αναφέρονται ως Aidonat (Άγιος Δονάτος). Κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας η πόλη αναπτύσσεται σε διοικητικό, στρατιωτικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής. Οι περιγραφές του περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί (1670) και των Ευρωπαίων περιηγητών του 19ου αι. παραδίδουν πληροφορίες για την ακμή της πόλης και την ευημερία των κατοίκων της, κατά την περίοδο αυτή. Παράλληλα με την ανάπτυξη της πόλης εκτός των τειχών, ερημώνεται σταδιακά ο οικισμός του κάστρου, η οριστική εγκατάλειψη του οποίου τοποθετείται στην εποχή του Αλί Πασά (τέλη 18ου- αρχές 19ου αι.).

Β) Το Κάστρο

Στα τείχη του κάστρου, μέσα στο οποίο υπήρχε οικισμός, διακρίνονται δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, της βυζαντινής και της οθωμανικής περιόδου. Η βυζαντινή φάση χαρακτηρίζεται από την παρεμβολή πλίνθων στη λιθοδομή.

Στη δυτική τους πλευρά, εκατέρωθεν της κεντρικής πύλης, έχουν ενισχυθεί με δύο αντηρίδες, λιθοκτιστά στηρίγματα της τοιχοποιίας. Δύο ακόμη πύλες υπάρχουν στη βορειοδυτική και ανατολική πλευρά. Από τη δυτική πύλη, λιθόστρωτο μονοπάτι οδηγεί προς την ακρόπολη, στη βορειοανατολική πλευρά του οχυρωματικού περιβόλου.

Εσωτερική άποψη της νότιας πύλης.

Η ακρόπολη.

Η ακρόπολη χωρίζεται από το υπόλοιπο κάστρο με εσωτερικό τείχος, που ενισχύεται με τρεις ορθογώνιους πύργους. Δύο από αυτούς προστάτευαν την είσοδό της, ενώ ο τρίτος ήλεγχε την πρόσβαση στο κάστρο από την ανατολική πλευρά. Το εσωτερικό της ακρόπολης διαμορφώνεται σε δύο επίπεδα. Στο ανώτερο σώζονται λείψανα δεξαμενής και κτηρίων. Η βόρεια εσωτερική όψη του τείχους, στο κατώτερο επίπεδο φέρει τοξωτές εσοχές και ανοίγματα. Οι

κόγχες φέρουν οπές, που πιθανόν χρησίμευαν ως καταχύστρες, για την άμυνα του κάστρου. Στην ανατολική πλευρά του, εξωτερικά, σώζεται τμήμα οχύρωσης με λαξευμένους δόμους της ελληνιστικής πιθανόν εποχής.

Γ) Ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου

Ο ναός της Κοίμησης είναι γνωστός ως Παναγία η Παραμυθία, Μεγάλη Παναγιά, Παναγία Παρηγοήτρα και Μεγάλη Εκκλησία ή Μεγαλοκκλησιά.

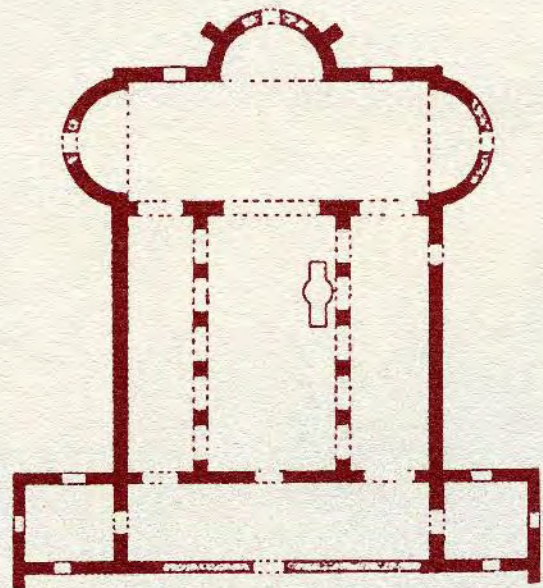

Οι ιστορικές μαρτυρίες για το ναό είναι ελάχιστες. Αναφέρεται ότι μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, μεταφέρθηκε και φυλάχτηκε για λίγο εκεί το λείψανο του αγίου Σπυρίδωνα. Σε έγγραφο του Πατριάρχη Νεόφυτου Γ', του έτους 1636, αναφέρεται η μονή Παναγίας της Παραμυθίας, που πιθανόν το καθολικό της ταυτίζεται με το ναό της Κοίμησης.

Πρόκειται για τρίκλιτο ναό με τρουλοκαμάρα (τετράγωνος εξωτερικά τρούλος), τοποθετημένη με κατεύθυνση από ανατολικά προς τα δυτικά. Η αρχική του μορφή έχει αλλοιωθεί από τις μεταγενέστερες (19ος αι.) προσθήκες του νάρθηκα, του εξωνάρθηκα και της κλειστής στοάς στη βόρεια πλευρά. Είναι κτισμένος με αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα (λίθοι που περικλείονται από πλίνθους) και οι όψεις του φέρουν κοσμήματα από πλίνθους (κεραμοπλαστικός διάκοσμος). Στο εσωτερικό του ναού έχουν σωθεί ελάχιστα ίχνη τοιχογραφιών, άγνωστης εποχής. Ο ναός ανάγεται χρονολογικά στην εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου και πιθανόν στο β' μισό του 13ου αιώνα. Από το ναό προέρχεται χρυσοκέντητος επιτάφιος των ετών 1587/8, έργο του μοναχού Αρσενίου, κατά παραγγελία του μοναχού Σωφρονίου από τα Μετέωρα.

Δ) Παλαιοχριστιανική βασιλική

Σημαντικό μνημείο για την περιοχή της Παραμυθίας είναι και τα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής (5ος- 6ος αι.), που βρίσκονται δίπλα στον επαρχιακό δρόμο Παραμυθίας-Γλυκής, στη θέση Χάλασμα ή Αεροδρόμιο. Πρόκειται για τρίκλιτο ναό με αδιαίρετο εγκάρσιο κλίτος, το οποίο απολήγει σε κόγχες, με αποτέλεσμα η ανατολική πλευρά της βασιλικής να διαμορφώνεται σε τρίκογχο. Η κόγχη του ιερού ενσωματώθηκε σε νεώτερο ναό, αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή. Ο νάρθηκας φέρει πλάγια τετράγωνα διαμερίσματα, που εξέχουν των πλάγιων κλιτών της βασιλικής. Η συνέχεια των πλάγιων τοίχων των διαμερισμάτων του νάρθηκα προς τα δυτικά, μαρτυρεί την ύπαρξη και άλλου χώρου, πιθανόν εξωνάρθηκα.

Κάτοψη της βασιλικής.

ΤΟ ΕΝΤΥΠΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Το "Μια σπουδαία μέρα" είναι μια αφήγηση σχετική με μια επίσκεψη στο Λουτρό της Παραμυθιάς. Τα πρόσωπα της Αγγελικής και της οικογένειάς της είναι φανταστικά. Ωστόσο η περιγραφή της διαδικασίας του λουτρού και των διάφορων σταδίων του αντικατοπτρίζει τη συνηθισμένη πρακτική των βυζαντινών, όπως μας είναι γνωστή από τις ιστορικές πηγές και τα σωζόμενα μνημεία. Τη διαδικασία του λουτρού μπορούν τα παιδιά να την παρακολουθήσουν και μέσω του επιτραπέζιου παιχνιδιού. Οδηγίες για το παιχνίδι δίνονται στο έντυπο του μαθητή.

Παράλληλα, στο πρώτο μέρος της αφήγησης, παρουσιάζονται υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα, που συνδέονται άμεσα με την ιστορία της πόλης της Παραμυθιάς και της ευρύτερης περιοχής. Στοιχεία για τα πρόσωπα αυτά, τα οποία θα βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό στην αντιμετώπιση τυχόν ερωτήσεων των μαθητών, δίνονται παρακάτω.

Ο Κάρολος Τόκκος και η επίσκεψή του στην Παραμυθιά

Ο Κάρολος ήταν κόμης της Κεφαλονιάς, της Ιθάκης και της Ζακύνθου, γόνος της ιταλικής καταγωγής οικογένειας των Τόκκων. Το 1411 διαδέχτηκε το θείο του, Ισαού Μπουαντελμόντι, ο οποίος είχε κληθεί στα Γιάννενα, το 1385, για να αναλάβει τη διοίκηση του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Σύμφωνα με το Χρονικό των Τόκκων, έμμετρη αφήγηση που διηγείται την ιστορία της οικογένειας, η Παραμυθιά παραδόθηκε στο νέο αφέντη της Ηπείρου. Στο Χρονικό περιγράφεται η υποδοχή και η παράδοση του κάστρου στον Κάρολο.

Το Χρονικό των Τόκκων (στίχοι 1500 - 1510)

< Πώς ο λαός υποδέχεται τον δούκα εις τον Άγιον Δονάτον.>

Και είδα πράγμα φοβερόν, και είδα πράγμα ξένον ·
άνδρες, γυναίκες, τα παιδιά, μαιράκια, τα βρέφη,
οι πάντες να φωνάζουσιν το όνομα του δούκα,
όλοι να τρέχουν ομπροστά και να τον προσκυνούσιν.

Χάρισμα ήτον του Θεού εις αυτόν τον αφέντη ·
εκεί γαρ αποσώθησαν¹, εις τον Άγιον Δονάτον,
και έσωσαν² και οι άρχοντες με τον μητροπολίτην.
Τιμητικά τους χαιρετά, γλυκέα τους εσπλαχνίσθη,
πλησίον του τους εκάθισεν, εδείπνησαν εντάμα.

¹έφτασαν

²πήγαν

Και τον γουλάν³ τον έδωκαν. Έβαλεν τζακρατόρους⁴
και φλάμουρον⁵ και φύλαξιν ίδια ειδικά του.

Οι Πετροφαράδες και η Ουζντίνα

Οι Πετροφαράδες (ή Αφαράδες ή Οφαράδες) ήταν γνωστή βυζαντινή οικογένεια της Θεσπρωτίας, που είχαν στην κατοχή τους εκτεταμένες εκτάσεις στην περιοχή της Ουζντίνας (σήμερα Πέντε Εκκλησιές). Η παρουσία τους δεν τεκμηριώνεται στην περιοχή της Παραμυθιάς.

Η Ουζντίνα ήταν αρχαία και βυζαντινή πόλη στην όχθη του Καλαμά. Άκμασε κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο και τους πρώιμους μεταβυζαντινούς χρόνους (14ος - 17ος αι.). Σήμερα, στο χώρο σώζονται εκτεταμένα ερείπια σπιτιών καθώς και δύο τοιχογραφημένοι ναοί του 16ου και

*Ο ναός της Παναγίας στην Ουζντίνα.
Διακρίνεται η επιγραφή του Ιωάννη Πετροφαρά.*

του 17ου αι. Σε πλίνθινη επιγραφή, στην ανατολική πλευρά του ναού της Παναγίας, αναφέρεται το όνομα του κτήτορα Ιωάννη Πετροφαρά.

Ο άγιος Δονάτος και ο ναός στη Γλυκή Θεσπρωτίας

Ο άγιος Δονάτος, προστάτης της Θεσπρωτίας, έζησε στην περιοχή τον 4ο αι. (330-387/8) και ήταν επίσκοπος της πόλης της Παλαιάς Εύροιας, η οποία έχει ταυτιστεί με το σημερινό χωριό Γλυκή. Σύμφωνα με ιστορικές μαρτυρίες, ο άγιος, με τη χορηγία του αυτοκράτορα Θεοδοσίου, έκτισε μεγάλο ναό στην Εύροια, όπου και τάφηκε.

Στη Γλυκή, στην όχθη του ποταμού Αχέροντα, σώζονται ερείπια ναού, διαφορετικών οικοδομικών και χρονολογικών φάσεων. Από ορισμένους μελετητές πιθανολογείται ότι

³πύργος, ακρόπολη

⁴πολεμιστές, φρουρούς

⁵φλάμπουρο

ο αρχικός ναός, πάνω στον οποίο χτίστηκε η μεσοβυζαντινή βασιλική και τα ερείπια της οποίας βλέπουμε σήμερα, ταυτίζεται με το ναό του αγίου Δονάτου. Ο ναός είναι τρίκλιτη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, τριμερές ιερό και τριμερή νάρθηκα.

Τα ερείπια του ναού στη Γλυκή.

Αργότερα ο χώρος της πρόθεσης χωρίζεται από τον κυρίως ναό και διαμορφώνεται σε παρεκκλήσι. Οι φάσεις αυτές της βασιλικής χρονολογούνται στη μέση βυζαντινή περίοδο (10ος-12ος αιώνας). Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (17ος-18ος αιώνας), ο ναός δέχεται εκτεταμένες επεμβάσεις, όπως η κατασκευή στη νότια πλευρά εξωτερικών ψηλών αντηρίδων για τη στήριξη της τοιχοποιίας. Σε νεώτερη εποχή, το μεγαλύτερο τμήμα της αψίδας του ιερού διαμορφώνεται σε παρεκκλήσι, αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Από το χώρο του ναού προέρχονται αρκετά αρχιτεκτονικά γλυπτά μέλη, μερικά από τα οποία εκτίθενται στο Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων.

*Κιονόκρανο από το ναό
(Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων).*

Προτάσεις για δραστηριότητες

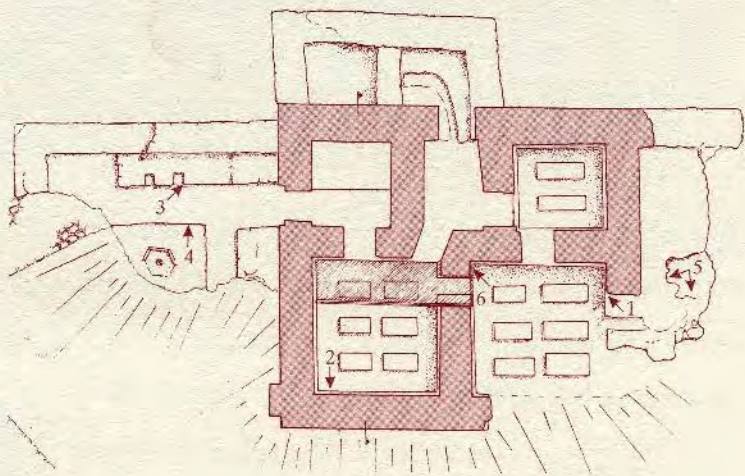
Πριν την επίσκεψη

Θα ήταν χρήσιμο ο εκπαιδευτικός να επισκεφτεί το μνημείο, ώστε να γνωρίσει το χώρο και να επιλέξει με ποιο τρόπο και ποιο τμήμα των πληροφοριών, που δίνονται στα τετράφυλλα αυτά, θα χρησιμοποιήσει. Χρήσιμο θα ήταν επίσης, να προηγηθεί μέσα στην τάξη μια συζήτηση σχετικά με τη λειτουργία των λουτρών, με τις συνήθειες και τις συνθήκες υγιεινής, βασισμένη στη σύγκριση ανάμεσα στο παρόν και σε προηγούμενες εποχές. Αφετηρία για μια τέτοια συζήτηση μπορεί να αποτελέσει το έντυπο του μαθητή. Το Λουτρό της Παραμυθιάς είναι μνημείο που προστατεύεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και δεν είναι επισκέψιμο καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, γι' αυτό, πριν την επίσκεψη, είναι απαραίτητη η συνεννόηση με τους υπεύθυνους (πληροφορίες στο Βυζαντινό Μουσείο Ιωαννίνων, τηλ. 0651 - 25989, 39580).

Κατά την επίσκεψη

για τη γνωριμία με το χώρο και την εξοικείωση των παιδιών με το μνημείο παρέχονται μια σειρά φωτογραφιών. Τα παιδιά καλούνται να περιηγηθούν μόνα τους στο χώρο, να εντοπίσουν το θέμα της λήψης και αν μπορούν να αναγνωρίσουν τι βλέπουν. (Οι φωτογραφίες μπορούν να αντικατασταθούν με άλλες που θα έχει τραβήξει προηγουμένως ο εκπαιδευτικός). Οι ακριβείς θέσεις των λήψεων σημειώνονται στην κάτωψη παρακάτω. Οι φωτογραφίες απεικονίζουν:

1. Σωλήνες μεταφοράς νερού, στο νότιο τοίχο του θερμού
2. Αγωγοί εξαερισμού των υποκαύστων, στο χώρο του χλιαρού.
3. Εσοχές-ντουλάπια, στα έδρανα του αποδυτηρίου.
4. Οπή απορροής του νερού του συντριβανιού.
5. Η εστία και οι εισοδοί των κτιστών αγωγών θέρμανσης των υποκαύστων.
6. Η αρχή του θόλου, στη βορειο-ανατολική γωνία του θερμού.

Τα παιδιά θα μπορούσαν επίσης να προσπαθήσουν, με βάση το «Μια σπουδαία μέρα», να αναγνωρίσουν τους χώρους του λουτρού, που περιγράφονται στην ιστορία της Αγγελικής, να προσδιορίσουν τι συμβαίνει σε κάθε χώρο και ίσως να ξεχωρίσουν πιο τμήμα από την περιγραφή του λουτρού σώζεται και πιο είναι συμπληρωμένο με βάση τις πηγές και τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (δηλ. οι θόλοι και οι καμινάδες του μνημείου, τα παράθυρα, οι πάγκοι στο χλιαρό και το θερμό, τα λυχνάρια, τα διάφορα υφάσματα).

Μετά την επίσκεψη

Θα το θεωρούσαμε μεγάλη επιτυχία μας αν τα στοιχεία που δίνονται στα έντυπα αποτελούσαν την αφορμή να οργανωθούν επισκέψεις και ανάλογες δραστηριότητες στα υπόλοιπα μνημεία της πόλης ή και της ευρύτερης περιοχής, ώστε τα παιδιά να έρθουν σε επαφή με μεγαλύτερο τμήμα της ιστορίας της πόλης και των μνημείων της. Οι επισκέψεις θα μπορούσαν να σχετιστούν και με τα μνημεία που αναφέρονται στο «Μια σπουδαία μέρα», αναπαράγοντας ουσιαστικά την πορεία της Αγγελικής προς το λουτρό.

4

5

6